

Ars Moriendi

De kunst van het sterven

Inleiding

Descartes hoopte dat hij rond de 140 jaar zou worden, omdat hij door zijn vorderingen in de wis- en natuurkunde hoopte zo ook de geneeskunde een boost te kunnen geven. Wat is geneeskunde immers anders dan het sleutelen aan een lichaam dat onder de wetten van de fysica valt? Maar de resultaten van zijn onderzoek vielen wat tegen, en Descartes concludeerde toen maar dat hij beter kon inzetten op de ontwikkeling van een ethiek van het sterven – een onderwerp waar filosofen zich al vanaf Socrates mee hebben beziggehouden.

'Filosoferen is leren sterven', vatte Montaigne deze insteek kernachtig samen. Maar leren sterven is makkelijker gezegd dan gedaan. Hoewel we allemaal dood zullen gaan, stellen we het nadenken daarover toch vaak uit. Maar ook voor de levenden is er veel uit de traditie van ars moriendi, stervenskunst, te halen. Onze denkbeelden over dood en doodgaan kleuren immers niet alleen hoe wij tegen ons eigen leven en dood aankijken, maar ook de (zorg-)relaties die we met anderen hebben. Met name voor dokters is dit een belangrijke dimensie.

Voor artsen en andere stervelingen

In deze masterclass richten we ons, onder inspirerende leiding van Menno de Bree, op het denken over de dood in de geschiedenis van de filosofie. De opzet is echter systematisch. Aan de orde komen de volgende onderwerpen:

Wat bedoelen we met 'dood' – en met 'leven'? We bespreken enkele antieke en moderne definities van 'dood' en de problemen die ermee samenhangen.

Is de dood een einde van het leven zoals we dat kennen, of is er een hiernamaals? Zo ja, welk deel of aspect van ons leeft er dan voort? Welke consequenties heeft dat voor ons mensbeeld? Als er een hiernamaals is, kunnen we dan nog alleen 'ons brein zijn'?

Is de dood een kwaad of een goed? Volgens de klassieke medische ethiek moest de dood altijd bestreden worden – maar waarom eigenlijk? Zelfs Socrates twijfelde al op zijn sterfbed wie er nu beter af was: hij of de overlevenden.

Mag een mens zelf over zijn dood beschikken? Zelfmoord en euthanasie zijn eeuwenlang taboe geweest. Dat had vaak te maken met de invloed van het Christendom. Zijn er ook a-religieuze

argumenten tegen zelfbeschikking als het gaat om het zelfgekozen levenseinde? Wat zijn de argumenten voor?

Wat is de relatie tussen de dood en de zin van het leven? Maakt het feit dat we sterfelijk zijn, meteen ook het leven onzinnig en absurd? Of is sterfelijkheid nu juist een voorwaarde voor zin? Dat zou kunnen betekenen dat we nu juist niet moeten proberen om heel oud te worden.

Hoe moet je je in je leven verhouden tegenover je sterfelijkheid? Dit is de eigenlijke ars moriendi. Diverse posities, zoals ontwikkeld in de geschiedenis van de filosofie, komen aan bod (negeren, contempleren, vechten, accepteren, bagatelliseren et cetera).

De cursus is interactief, zodat ook de aansluiting met het professionele en persoonlijke leven geborgd is. Ook zullen enkele beroemde sterf- en doodscenes uit de geschiedenis van de filosofie de revue passeren, zoals de moord op Socrates, de dood van Epicurus, de zelfmoord van Seneca, de grafsteen van Schopenhauer, het uitdoven van Nietzsche en de uitvaart van Sartre.

Programma

Dag 1, dagdeel 1

09:30 Introductie en kennismaking

1. Wat bedoelen we met 'dood' - en met 'leven'?

We bespreken enkele antieke en moderne definities van 'dood' en de problemen die ermee samenhangen.

11:00 Pauze

11:30

2. Is de dood een einde van het leven zoals we dat kennen, of is er een hiernamaals? Zo ja, welk deel of aspect van ons leeft er dan voort?

Welke consequenties heeft dat voor ons mensbeeld? Als er een hiernamaals is, kunnen we dan nog alleen 'ons brein zijn'?

13:00 Lunch

Dag 1, dagdeel 2

14:00

3. Is de dood een kwaad of een goed?

Volgens de klassieke medische ethiek moest de dood altijd bestreden worden - maar waarom eigenlijk? Zelfs Socrates twijfelde al op zijn sterfbed wie er nu beter af was: hij of de overlevenden.

15:30 Pauze

16:00

4. Mag een mens zelf over zijn dood beschikken?

Zelfmoord en euthanasie zijn eeuwenlang taboe geweest. Dat had vaak te maken met de invloed van het Christendom. Zijn er ook a-religieuze argumenten tegen zelfbeschikking als het gaat om het zelfgekozen levenseinde? Wat zijn de argumenten voor?

17:30 Afsluiting

Dag 2, dagdeel 3

09:00

5. *Wat is de relatie tussen de dood en de zin van het leven?*

Maakt het feit dat we sterfelijk zijn, meteen ook het leven onzinnig en absurd? Of is sterfelijkheid nu juist een voorwaarde voor zin? Dat zou kunnen betekenen dat we nu juist niet moeten proberen om heel oud te worden.

10:30 Pauze

11:00

Vervolg

12:30 Lunch

Dag 2, dagdeel 4

13:30

6. *Hoe moet je je in je leven verhouden tegenover je sterfelijkheid?*

Dit is de eigenlijke ars moriendi. Diverse posities, zoals ontwikkeld in de geschiedenis van de filosofie, komen aan bod (negeren, contempleren, vechten, accepteren, bagatelliseren et cetera).

15:00 Pauze

15:30

Vervolg en afsluiting

17:00 Afsluiting

Docent

Menno de Bree (1974) studeerde filosofie en werkte als filosoof achtereenvolgens bij Heineken en Nyenrode. Sinds 2003 is hij verbonden aan het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) als docent medische ethiek en filosofie.

Hij geeft o.a. les aan medisch studenten, artsen en specialisten in opleiding. Hij verzorgt daarnaast filosofische lezingen en workshops voor o.a. medisch professionals. Sinds 2016 is hij tevens docent aan the School of Life Amsterdam.

Leerdoelen

Het ontwikkelen van een filosofisch denkkader ten aanzien van dood en sterven. Kennis opdoen over denkbeelden over dood en doodgaan, hoe deze denkbeelden de beleving en de wereld van patiënten kunnen kleuren en de gevolgen voor of effecten op de (zorg)relatie. Nadenken over ethische dilemma's rond sterven en de dood.

Werkvormen

Interactieve colleges met mini-oefeningen en casuïstiek. Deelnemers worden uitgenodigd specifieke probleemgebieden naar voren te brengen en ervaringen te delen, zodat de cursus zoveel mogelijk aansluit bij de praktijk van de deelnemers.

Canmeds

Communicatie

2.2 Goed luisteren en doelmatig relevante patiënteninformatie verkrijgen

2.3 Medische informatie goed bespreken met patiënten en familie

Maatschappelijk handelen

5:2. De specialist bevordert de gezondheid van patiënten en de gemeenschap als geheel.

Professionaliteit

- 7:1. De specialist levert hoogstaande patiëntenzorg op integere, oprechte en betrokken wijze.
- 7:2. De specialist vertoont adequaat persoonlijk en interpersoonlijk professioneel gedrag.
- 7:4. De specialist oefent de geneeskunde uit naar de gebruikelijke ethische normen van het beroep

Literatuur

- Ernst Tugendhaft (2006), Über den Tod. Frankfurt aM: Suhrkamp
- Costica Bradatan (2016) Sterven voor een idee. Filosoferen met gevaar voor eigen leven. Utrecht: Ten Have
- F van Raalten (1987) De onsterfelijke en de sterfelijke mens. Baarn: Ambo.
- Émile Durkheim (2006) On suicide. London: Penguin
- Seneca (2015), De goede dood. Amsterdam: Atheneum, Polak en Van Genneep
- John Bowker (1991) , The meanings of death. Cambridge: Cambridge University Press
- Coen Verbraak (2016) Op de drempel. Leven in het zicht van de dood. Amsterdam: Thomas Rap
- Jonathan Dollimore (1999) Death, desire and loss in western culture. London: Penguin
- Dirk de Schutter (2014) Het catastrofale. Essay over de eindigheid. Zoetermeer: Klement-Pelckmans
- Lev Tolstoj (2016), De dood van Ivan Iljitsj. Amsterdam: Meuelenhof
- Rene Gude (2014), Sterven is doodeenvoudig. Iedereen kan het. Leusden: ISVV
- John Gray (2012), The immortalization commission. The strange quest to cheat death. London: Penguin
- Steven Luper (2009) The philosophy of death. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jeff Maplas and Robert Solomon (eds) (1998), Death and philosophy. New York: Routledge.
- David Benatar (ed) (2004) Life, death and meaning. Maryland: Rowman and Littlefield
- Samantha Brennan and Robert Stainton (eds) (2010) Philosophy and death. Ontario: Broadview Press
- Ernst Becker (2011) The denial of death. London: Souvenir Press

